

||||| LONDON 2013 |||||

||||| 19 - 22 SEPTEMBER ||||| REISVERSLAG AETA |||||

Alhier ons verslag van de zeer goed voorbereide aeta excursie naar Londen, van 19 t/m 22 september 2013.

We hadden geen beter excursieteam kunnen treffen dan Marian en Mikel, ondersteund door Joke en Francisca.

Er was een, ook al weer, voortreffelijke voorbereidende lezing op 10 september door Ruud Gietema van KCAP, verantwoordelijk voor het masterplan van het Olympisch gebied.

Ons werd toen duidelijk gemaakt dat het grote aandeel dat Nederlandse ontwerpers en planners hadden in het gereed maken van de stad voor de Olympische Spelen, bij de plaatselijke vakgenoten niet in dank is afgenomen. Heel knap hoe de vuilste plek van de stad nu in transitie is tot een nieuw aantrekkelijk park en woon/werkgebied. De vele nieuwe bruggen over de Eve dragen daar zeker aan bij.

In dit verslag de bijdragen in de vorm van tekst en afbeeldingen die deelnemers aan de excursie hebben aangeleverd.

Er is in de eindredactie nauwelijks iets aan gewijzigd; wel zijn nog veel foto's toegevoegd.

Lisl Edhoffer en Harrie van Helmond

Lieflijk en rustig

Ronald Knappers en Marianne Loof

Na aankomst van een lange treinreis via de tunnel bezochten we direct King's Cross. Onze koffers werd door Mikel en Lisl in een Londense taxi gepropt en naar het hotel gebracht. De recentelijk opgeleverde stationshal, ontworpen door John McAslan, heeft een expressieve stalen ruimtelijke opzet, die mij deed denken aan engelse gotische constructies. Er werd door Marjan direct de toon gezet: we moesten snel door omdat we een afspraak hadden bij het bureau van Stanton Williams. Lastig om eerst door te lopen en erop te vertrouwen dat we later echt nog

King's Cross konden gaan bekijken. Ronald moest nog even wennen aan dit tempo, raakte de groep al bij het fotograferen van het station direct kwijt. Gelukkig kon via de mobiel en Joke weer aansluiting bij de groep gevonden worden. Onderweg raakten we onder de indruk van de omvang van de transformaties rondom King's Cross. Eén van de opvallende gebouwen die in aanbouw was, was die van David Chipperfield: dikke kolommen, met gietijzer (?) bekleed en horizontale betondebanden. Onze route leidde verder langs een verbouwd benzinestation dat onlangs was getransformeerd tot een tijdelijk restaurant, een cultureel centrum waar ook de Guardian is gehuisvest en een heel mooi lieflijk en rustig kanaal met hele smalle boten. Wat een sfeer- en schaalverschillen direct

naast elkaar. Na een toelichting over University of the Arts van de projectleider Aydon Mc Mahon in het bureau van Stanton Williams, kregen we van hem een rondleiding. Dit project is een geslaagde combinatie van hergebruik van het King's Cross pakhuis en een nieuwe toevoeging. Na de sloop van een deel van het gebouw, bleef er een U-vormige bestaande structuur over. In het binnenhof werd een 4 lagen hoog nieuw bouwdeel gesitueerd met een ruime binnenstraat. Het oude en het nieuwe is helder van elkaar los gehouden door glas en vides. Er heerste een prettige ongedwongen sfeer, die hoort bij deze universitaire kunstopleiding. De

oude pakhuisstructuur en de flexibele nieuwe structuur nodigen uit tot een divers gebruik. Soms was de detaillering grof en slordig en werden de installaties overal in het zicht gelaten, maar nergens was dit echt storend. Het was een build and construct proces, waar de architect op een slim moest opereren om dingen voor elkaar te krijgen. Hier en daar was het afleesbaar dat de uiteindelijke detaillering door de aannemer is uitgewerkt, op basis van de door de architect geschetste details.

Vanaf het dakterras zien we de vele bouwkranen in de omgeving van King's Cross en oriënteren ons alvast vanaf een afstand op het laatste project van de dag: een woningbouwproject van Maccreanor Lavington. Dit leverde in de groep veel discussie op. Dave Lavington wilde een stevig stedelijk bouwblok maken. Een stoer gebouw in een nogal desolaat gebied. Het lijkt op bakstenen Chicago-architectuur aan het eind van de 19e eeuw.

Monotone ramen, horizontale roze betonbanden, pilasters met negges, groen geglazuurde stenen als borstwering en zorgvuldig ontworpen stalen hekjes vormen een afgewogen geheel, die echter door een deel van de groep als te zwaarmoedig en somber werd beoordeeld. Het bouwblok bestaat uit een aantal volumes van 8 en 15 lagen. Eén bouwdeel moet nog gerealiseerd worden. In de plint zitten algemene functies als een fitness en een crèche. Het is in materialisatie en idee 'n zeer zorgvuldig project, waar nagedacht is over elk steentje. Dit project gaf ook aanleiding tot een geanimeerd gesprek over betaalbare huisvesting in Londen, toewijzingsbeleid, parkeernormen en vluchtseisen. Omdat Lavington zowel een bureau in Rotterdam als Londen heeft, een mooi moment om de Nederlandse en Engelse context te vergelijken...onder het genot van een drankje...verdiend na een lange reis en eerste dag vol boeiende projecten.

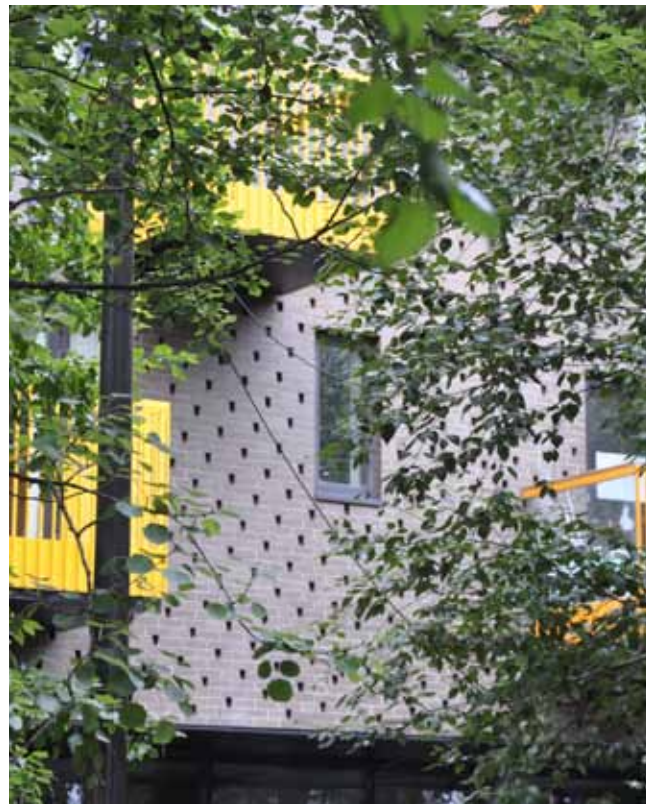
Poor architecture, bright colours

Herman de Kovel

Vrijdagochtend gaan we direct na het ontbijt met de metro naar Barking in East London. Barking is een arm stadsdeel van Londen dat op alle negatieve lijstjes hoog weet te scoren: lage inkomens, hoge werkloosheid, slechte gezondheid, laag opleidingsniveau, etc. In Nederland zouden we Barking een achterstandswijk noemen of zoals het tegenwoordig heet een krachtwijk. Decennialang zijn er in Barking nauwelijks commerciële investeringen gedaan; het was voor ontwikkelaars eenvoudig niet interessant. In de slipstream van de ontwikkelingen rond de Olympische Spelen kwam er ook interesse in de stadsdelen van East London. De potentie van de stadsdelen rond het Olympic Park werd door de infrastructurele ingrepen en de investeringen zichtbaar en groter: de stadsdelen zijn goed bereikbaar en in het dure Londen nog goedkoop. Tijdens de planvorming voor de Olympische Spelen zijn er vanuit de gemeente ook voor de in East London gelegen stadsdelen plannen ontwikkeld. Ook Barking heeft daar van geprofiteerd. Het Barking Town Centre Action Plan (2003) had de aspiratie om de negatieve spiraal te doorbreken met forse investeringen in ruimtelijke, economische en sociale plannen.

Als wij na een wandeling van het metrostation bij het Barking Town Centre aankomen, gaan wij direct naar de gehoorzaal in de nieuwe bibliotheek. Het lag in de bedoeling dat wij daar eerst een lezing zouden

krijgen van Mark Brearley, maar hij heeft de dag ervoor helaas afgezegd. Brearley werkte 12 jaar voor de Mayor of London en was van 2008 tot 2013 Head of Design en is in die positie nauw betrokken geweest bij veel projecten en ontwikkelingen in Londen. Jammer dus dat hij andere prioriteiten had. Wie er wel was is Liza Fior, directeur en medeoprichter van Muf architecture/art en de ontwerpster van het openbaar gebied van Barking Town Centre. Op weg naar de lezing hebben wij al een glimp kunnen opvangen van het plein en de kleurige nieuwbouw. Liza start haar lezing met het uiten van haar verwondering dat wij als groep Nederlandse architecten naar Barking komen, terwijl zij juist naar Nederland ging om daar naar onze ontwikkelingen te kijken. Vermoedelijk zegt zij dit om haar gehoor een tevreden gevoel te geven, want haar ontwerp heeft al in 2008 internationaal erkenning gekregen met het winnen van de European Prize for Public Space. Liza Fior is een bevoegde ontwerper die het vak veel breder ziet dan alleen vormgeving. Sociale, ruimtelijke en economische aspecten van de opgave worden geanalyseerd en maken bij haar onderdeel uit van het ontwerp. Na het winnen van een prijsvraag is zij al vroeg betrokken bij de planvorming van de ontwikkelaar en heeft zij daar ook invloed op gekregen. Zo heeft zij de arcade als route van de straat naar het Learning Centre in het plan geïntroduceerd. Haar positie in de samenwerking was ook te danken aan het feit dat het project deel uitmaakte van de Mayor's 100 Public Spaces. De ontwikkelaar kreeg de grond voor niets op voorwaarde dat er hoogwaardige openbare ruimte en een bibliotheek gerealiseerd worden. Haar aanpak doet sterk denken aan het "bouwen voor de buurt" van de vroege stadsvernieuwing in Nederland.

Het café op de hoek is er op voorspraak van haar gekomen. Als wij daar later koffie drinken blijkt dat wij bediend worden door jongeren met een geestelijke beperking. Na de lezing krijgen wij tijdens de wandeling door het plangebied een verdere toelichting van Liza. Hilarisch is haar signalering "the poorer the architecture, the brighter the colors" als commentaar op de kleurige nieuwbouw van Allford Hall Monaghan Morris architects. Aan het plein met de Town Hall (jaren '50) heeft Muf een folly geplaatst in de vorm van een "historische" muur die een denkbeeldige verloren gegane geschiedenis uitbeeldt. De ornamenten zijn in heel Londen verzameld en aangebracht op de muur. Volgens Liza zijn er inmiddels oude mensen in Barking die zich de muur nog goed kunnen herinneren uit hun jeugd. Het groene plantsoen tussen de nieuwbouw is met kinderspeelplaatsen en bankjes een fraai verblijfsgebied geworden.

Na de rondleiding van Liza Fior krijgen we nog een lezing van Mathew Leung van Assemble, een collectief van jonge ontwerpers. Het werk van Assemble wordt gekenmerkt door een sympathieke "bottom up" werkwijze. Vaak zonder opdrachtgever wordt er gewoon begonnen met de realisatie van kleinschalige projecten, zoals een low budget bioscoop in de vorm van een dak en een gordijn. Veel van de ontwerpers van Assemble werken bij het collectief in het praktijkjaar van hun studie, zodat er met een klein budget gewerkt kan worden. Het was de bedoeling dat wij hun thuishonk Sugerhouse Studios, een werkplaats met bar en diverse voorzieningen, zouden bezichtigen en daar ook zouden lunchen. Helaas was dit niet mogelijk in verband met de opbouw van een tentoonstelling over Lina Bo Bardi. Omdat het bezoek aan Sugerhouse Studios niet doorgaat, maken we

na een rit met de metro, een wandeling door Mile End Park. Wij starten onze wandeling bij de fraaie Green Bridge, een soort ecoduct over de drukke weg, naar ontwerp van Piers Gough. Het lange, smalle park langs Regents Canal vormt een schakel in de verbinding van Victoria Park met de Thames. Na de lunch bezichtigen wij nog een klein wooncomplex uit 2006 naar ontwerp van Peter Barber: een enclave met witte woningen rond een interne straat en een klein pleintje. Een fraai wooncomplex, maar met een lompe detaillering. De vormtaal van de architectuur komt vanuit onze Nederlandse optiek, nu enigszins gedateerd over. Wij kennen deze vormtaal nog zo goed uit de jaren tachtig, toen in Nederland projecten als de Haarlemmer Houttuinen werden gerealiseerd.

Haar expressieve look

Donald Lambert

De aankomst op het bovengrondse metrostation Stratford was toch wel overweldigend. Een langzaam hellend plein voert je naar een nog hoger gelegen niveau, naar Westfield Stratford City, Europa's grootste stedelijke winkelcentrum met meer dan 300 winkels, cafés, restaurants/hotels. De route wordt gemarkeerd door lichte glanzende amoebe-achtige objecten op masten, die schitterden in de zon. Die plotselinge weersverbetering deed ook veel goeds, de opgewekte stemming ging naar een hoogtepunt dat door de excursiegangers met fotosessies werd gevierd bovenaan de trappen en hellingbanen, bij de entree van de mall. Daarboven was het wervelende karakter van het centrum goed merkbaar, maar had je toch geen idee dat hier het grootste winkelcentrum van Europa ligt. De maten waren goed overzichtelijk, er was een prettige verhouding tussen overdekt en buiten, de shops waren weliswaar opdringerig gekleurd maar nergens te massaal. Kortom een sterk hedendaags winkelcentrum, dat binnen niet al te lange tijd moet worden ingebed in een stedelijke omgeving. Gelukkig dat ze in Londen niet zo'n grote stagnatie in de bouw hebben. We hadden echter weinig tijd en nadat de gids gekomen was, ging het op een holletje naar de grote uitzichtpunten van het Olympic Park. Ze hadden ons nauwelijks een meer passende gids kunnen sturen. In deze grootschalige ruimtes, waar de grote stadions, sportgebouwen en het winkelcentrum domineren, moet er nog veel uitgelegd worden over wat er nog komen gaat in de volgende

decennia. Een expressief sprekende en uitzienende gids is dan een noodzaak, wil je je aandacht nog kunnen vasthouden bij hetgeen verteld wordt. De wandeling ging vervolgens, gezien de korte tijd en de grote afstanden, niet meer op een holletje, maar in een racetempo. Regelmatig onderbroken door een korte stop, waar we uitzicht hadden over de grote, nog te vullen ruimtes tussen de sportcomplexen, afgezet met honderden meters hekwerk. De gebouwen waren alleen op hun uiterlijke vorm te beoordelen, maar daarvoor leken ze ook wel het meest geschikt. Het Aquatics Centre, the Stadium en het Velopark: hele sterke solitaire vormen lonkten naar ons zonder ons te bereiken, ofwel zonder dat wij ze konden bereiken. Misschien goed voor een andere keer in de toekomst, of juist niet, want

de mooie droom zou met een bezoek wel eens kunnen worden verbroken. Bij onze excursie lag de nadruk op het park, en de verbindingen. Een hele sterke inzet blijft toch het vooraf aanleggen van de verbindende openbare ruimte, het park. Dat zou toch vaker moeten gebeuren; helaas zien we dat alleen bij de grand projects in Frankrijk en Engeland, en in sterk publiek gestuurde grote ontwikkelingen in de USA. Het vraagt om een grote investering vooraf maar roept dan ook daarna vertrouwen op bij initiatiefnemers van de bouwprojecten. In ieder geval zie je hier de vooraf aangelegde bruggen, avenues en promenades, die het ambitieniveau voor de toekomst nu al aangeven. Deze ruimtes zijn als continu groen

en parkruimte vanuit het noorden naar het zuiden aangelegd en volgen de River Lee en Waterworks River, centraal door het gebied heen. Wat je mist in een dergelijk megaproject, is de erfenis van een of ander transportsysteem. Over de erfenis van de Olympic Games naar de toekomst is wel degelijk nagedacht als je naar het stedenbouwkundig plan kijkt. De hoofdstructuren van bijvoorbeeld de aangrenzende buurten Hackney Wick en Fish Island zijn mooi doorgetrokken in het ontwerp voor het Olympic Park. Wat je dan mist, in vergelijking tot andere nalatenschappen van festivalterreinen zoals Wereldtentoonstellingen in Vancouver en Sevilla, is een monorail of een kabelbaan, die tijdens het

festival of de games nodig waren om afstanden intern te overbruggen en achtergelaten worden om het toekomstige gebied te ontsluiten en te koppelen aan het stedelijk transportsysteem, zoals bijvoorbeeld de metro. De interne afstanden zijn echt te groot en de mentale kaart van het door de stedeling te “veroveren” nieuwe Olympic Parc kan hierdoor moeilijk worden ontwikkeld. Dat bleek al toen wij aan onze gids de weg vroegen naar ons volgende excursiedoel Hachey Marshes Centre, dat volgens de kaart precies aan de noordzijde van Olympic Parc zou moeten grenzen. Ze viel (ondanks al haar kennis van het gebied) direct terug op de oude lijnen en verbindingen met Fish Island in het zuidwesten en voorspelde ons een lange wandeling. Nadat wij een uitgebreid overleg hadden in het theehuis aan de River Lee, met uitzicht op het helemaal in het noorden gelegen Velopark stadion, hebben we de meeste excursiegangers er van weten

te overtuigen dat er een directe, noordelijke route mogelijk moest zijn naar ons volgende doel. En met zweet in onze handen hebben we de gok gewaagd en bleek gelukkig de ratio te zegevieren. De route leidde via een tijdelijk uitzichtpunt en bleek erg logisch, maar zat blijkbaar nog niet in de “mental map” van de reguliere gebruikers.

The size of their toys

Francisca Benthem

Onder de leiding van Donald vinden we een alternatieve route uit het Olympisch terrein naar het Hackney Marshes Centre van architect Stanton Williams. Een langgerekt cortenstalen gebouw van twee verdiepingen, een centrum voor amateur football en rugby. We worden ontvangen door Niels die ons de droevige mededeling doet dat we binnen geen foto's mogen maken. We zien betongrijze vloeren en muren en kleuraccenten zoals een oranje balie, gele banken en gele kasten. Er zijn 26 uniforme kleedkamers, meetingrooms met lichtblauwe kasten en een café. Je kan het afhuren voor trouwerijen en andere gezellige bijeenkomsten. Af en toe vinden er filmshoots plaats, volgens Niels. Voor de ramen op de 1e etage zitten corten roosters die open kunnen. Tegen vandalisme? Architectonisch geintje? De architecten weten het niet, maar vinden het een sympathiek, best mooi, best chique en functioneel gebouw, al ziet het er eigenlijk niet uit alsof het intensief gebruikt wordt.

"The centre is the biggest facility for football and ruby in the world" (?) vertelt Niels trots. Er kunnen 60 football teams tegelijkertijd op het veld spelen. Maar nu is het rustig. Boven op het zonnige terras kijken we uit over de lege velden. Het valt op dat er geen hekken zijn en geen verlichting. Niels vertelt dat dat zijn oorzaak heeft in heel oude public access rights met betrekking tot mainly uncultivated land. Het is wel een probleem, vooral 's winters. Het is vast de reden dat er geen Engelse clubs bij de voetbaltop zitten...

Dan gaan we verder en lopen naar de studio van David Murphy aan de Matchmakers Wharf. Hij is daar artist-in-residence, heeft een gratis studio tot zijn beschikking en krijgt een kleine beurs. Op die manier ondersteunt de eigenaar van het gebouw, Acme Studios, de hedendaagse kunst. Behalve als autonoom kunstenaar werkt David in opdracht voor een jaar aan een project dat de geschiedenis van de plek en de mensen tot leven moet brengen. Het project moet uitmonden in een boek, film of radioverhaal. Hier stond vroeger de fabriek die Matchbox diecast toys produceerde. De fabriek die in 1947 startte was een enorm groot en enorm belangrijk. Alleen voor the matchbox toys werkten er 10.000 mensen. Er werden een miljoen (!) stuks per dag gefabriceerd. De fabriek bestond tot 1988. David laat op zijn computer tekeningen van de

oude fabrieksgebouwen zien, foto's van mannen in witte jassen achter tekentafels en foto's van de oprichters van de fabriek met hun favoriete matchbox toys. Dat laatste beeld ontlokt Marianne Loof de uitspraak: you may differentiate boys at the size of their toys. David vertelt nog dat aan het eind van het proces de scherpe randjes van de matchbox toys er met harde rubber blokjes werden afgehaald wat een boel rubber afval opleverde. Een nabije condoomfabriek floreerde

Na dit alles hebben we zin in een borrel en lopen we naar de White Building, voorheen een fabriek, nu behalve een café en pizzeria een centrum voor local creative industries. Na de borrel gaan we heerlijk eten bij restaurant Hackney Pearl.

Smoke travels east

Anke Zeinstra

Nu is het al zaterdagochtend, dag 3, en we vertrekken lopend van ons hotel via Russell Square naar het NLA, London's Centre for the built environment, in Store Street. Hier is een prachtige maquette van een deel van Londen te zien, schaal 1:1500, ca 12m lang. Hij loopt van Hydepark en Westminster in het westen, volgt de Theems, via de city van Londen, Canary Wharf, tot aan the Docks in het oosten, en ook het Olympic Park meer naar het noorden staat erop.

Christopher Woodward co-auteur van 'A Guide to the Architecture of London' geeft een beeldende uitleg over ontstaan en ontwikkeling van Londen bij de maquette. Hij is een montere, kritische man van een jaar of 80. Het stoort hem dat de maquette niet precies in de juiste windrichting staat. Hij wijst de plaats van de (toenmalige) ijskap aan, overblijfselen van de Romeinse stadsmuur, vertelt over de Saksen, de plaats van de oudste bestuurlijke kern versus die van de handel. De "expensive lawyers" zitten nu nog steeds op de plaats waar ze in de 18e eeuw ook zaten. De industrie bevindt zich ook nog altijd voornamelijk in het oosten van de stad, "smoke travels east" zoals hij zegt.

Belangrijke recente gebouwen en grote projecten waar al vergunning voor is verleend, springen er in de maquette uit als witte objecten tussen het grijs. Dit doet Christopher het een en ander opmerken over 'greed': "the greedy people make the white things on the model". Hij is kritisch over de ontwikkelingen van Londen. Hij ziet dat er in de stad veel

overgelaten wordt aan de markt. Al die ontwikkelingen in de Docklands en Canary Wharf maken dat de oude stad leegloopt. Ook is hij kritisch over de ontwikkelingen in de City : allerlei hoge gebouwen verrijzen in het middeleeuwse stratenpatroon, zonder enige planning.

We gaan wandelen met Christopher als gids en hij wijst ons op flats uit de jaren '50 van Tecton (het bureau van Lubetkin).

We hebben een afspraak in de Zaha Hadid Design Gallery in Goswell Road. Christopher Woodward heeft zo zijn voorkeuren, hij drinkt ondertussen ergens een koffie, hij gaat niet mee naar binnen...

De Galerie verkoopt design, objecten als meubels en lampen van Zaha, op canvas geprinte ontwerpschetsen van the Peak, en in de kelder zien we sieraden, rubber schoenen, tassen en vazen...

Wij mogen als groep mee naar boven waar maquettes opgesteld staan van

haar plannen over de hele wereld : Baku Azerbedzjan, Turkije (stedenbouwkundig plan in Istanbul en plannen voor de world expo 2020 in Izmir), mediapark in Düsseldorf, bibliotheek in Sevilla etc. Er mogen geen foto's gemaakt worden. Er staat een ouder model van het Aquatics Centre in Londen waar te zien is dat er in eerdere ontwerpen een dubbele kromming in het dakvlak zat. Het mooist vind ik zelf de bijna vlakke, eenvoudige witte kartonnen modellen die aan de wand hangen. Met Christopher gaan we verder , op weg naar Barbican...

Walky Talky

Ruud Wilmink

Op deze druilerige derde dag van onze Londense "vierdaagse" (zonder medaille bij de eindstreep) maken we een wandeltocht in straf tempo door een deel van het centrum van de stad onder leiding van de krasse tachtiger Christopher Woodward, die net de "update" van zijn "Guide to the Architecture of London" heeft afgerond.

In zijn toelichting eerder die ochtend bij de stadsmquette in "The Building Centre" waarschuwde hij ons al voor: "the horror of non existing planning, ruled by money initiative, that caused a nasty mess and chaos in this neo-liberal city". Als wij ons even later laven aan de wulpse vormen van Zaha Hadid in haar "Design Centre", gaat hij demonstratief aan de overkant een kop koffie drinken, omdat je hem geen plezier doet met het werk van "the least talented architect of the world".

Enthousiast wordt hij pas bij het gigantische "Barbican Estate" complex, gebouwd tussen 1965 en 1976 op een 16ha groot terrein in het centrum, dat vrij kwam door sloop na bombardementen in WO II. Een sprekend voorbeeld van brutalistische betonarchitectuur door de architecten Chamberlin, Powell en Bon. Totaal meer dan 2.000 appartementen met ruim 4.000 bewoners in 13 strakke bouwblokken en drie, 42 verdiepingen hoge, torens. Daarnaast bevat het complex ook nog een aantal openbare functies. Binnenin is het autovrij en zijn de gebouwen gegroepeerd rondom

groene pleinen en vijvers met fonteinën. We lopen er doorheen over het “podium”: een verhoogde brede galerij, waaraan de toegangen van de woningen liggen. De zorgvuldig vormgegeven binnengebieden doen weldadig aan en zullen zeker uitgebreid benut worden bij wat aangenamer weer dan vandaag, maar het vele vervuilde beton van de meedogenloze blokken stemt toch tot enige zwaarmoedigheid. Desondanks is het een geliefd woonadres voor Londenaren.

We schampen kort langs de al even megalomane “One New Change”, een in 2010 opgeleverd winkelcentrum met kantoren van totaal zo’n 56.000m², met hellende, gescreende glasgevels van Jean Nouvel, pal naast “St Paul’s

Cathedral”, alvorens we – via de “St Stephen Walbrook Church” van Sir Christopher Wren uit 1679, met een modern altaar van Henry Moore – een kleine binnenplaats betreden met zicht op het eerste gebouw van ons eigen OMA in Londen. Alsof we – alvorens Koolhaas’ goddelijke schepping te mogen aanschouwen – eerst enige nederigheid moeten betrachten. Van het ontoegankelijke “New Court”, het nieuwe 21.000m² grote hoofdkantoor van Rothschild, kunnen we slechts een glimp opvangen. Het is een samenstel van rechthoekige volumes met strakke glasgevels, bekrond door een nogal fors uitgevallen “Sky Pavilion”, dat volgens de toelichting van OMA affiniteit vertoont met de aanpalende kerktoeren. Gevreesd moet echter worden dat prins Charles hier geheel anders over denkt.

Als we dan uiteindelijk in de buurt van “The City Cluster” zijn aangekomen is er eigenlijk geen tijd meer om de hier inderdaad nogal chaotisch neergestrooide hoogbouwen te bekijken en heeft Woodward ons al wijselijk verlaten. De “Gerkin” van Foster, de “Heron Tower” en de “Pinnacle” van Kohn Pederson Fox alsook de “Cheesegrater” van Rogers Stirk Harbour zien we slechts van een afstand. De “Walkie Talkie” van Viñoly is nog in aanbouw. In de Nederlandse kranten lezen we hier al alarmerende verhalen over, omdat de holle glasgevel als een brandspiegel werkt, die zonlicht en zonnehitte bundelt in zijn brandvlak en daar van alles verschroeit. Viñoly kan dus wachten op een schadeclaim als de zon in Londen ooit weer eens gaat schijnen.

Lopend over de "London Bridge" is de 73 verdiepingen hoge "Shard" van Renzo Piano bijna even grijs als de lucht. Aan de voet ervan stappen we op de trein naar Beckenham Junction op weg naar een verlate lunch in een rode tent boven op een desolate parkeergarage.

Bottom up
Adriaan Mout

Met de trein/metro gaan we voor ons gevoel een flink eind de stad uit. We stappen uit in Peckham, een levendige wijk in Zuid Londen. Het is even zoeken naar ons lunchadres Franks Café. Vier vloeren omhoog door een verlaten parkeergarage, sluip door kruip door, maakt nieuwsgierig. Maar als we op het dak van de garage staan wordt onze zoektocht beloond. Een prachtig uitzicht op het veel verder gelegen centrum van Londen en een passende ambiance, perfect passend in onze zoektocht naar bottom up initiatieven. Met oude bouwmaterialen is een intieme constructie op het dak gebouwd, feitelijk bestaand uit een houtconstructie met een soort zeil erover heen. Nadat de bestellingen zijn opgenomen blijken er eigenlijk nog maar 2 van de ca 10 gerechten te zijn. Maar het mag ons goed smaken, dit alles weer weggespoeld met een Lager of een glas witte wijn. Hoe inventief hier met bouwmaterialen is omgegaan blijkt wel bij het toiletbezoek. Het urinoir is opgebouwd uit een goot en een hwa, aan die toepassing hadden we nog niet gedacht. Bij het weggaan blijkt ironisch genoeg dat deze tent wordt gerund door de dochter van één van de multinationals van Londen, bottom up....? We wandelen vanaf hier naar het centrum van Peckham, naar de Peckham Library van Will Alsop. Via een levendige winkelstraat komen we op het plein van het gebouw waar een enorme Wall of Peace herinnert aan de rellen uit 2011 hier en in Brixton. Een prachtige compilatie van 'geeltjes' is tegelijkertijd een kunstwerk, een herinnering en aanklacht tegen de autoriteiten en het zinloze geweld dat

hier heeft plaatsgehad. Het is druk op deze plek en de bibliotheek blijkt echt een sociaal ankerpunt van deze voornamelijk zwarte buurt. Door voor driekwart op kolommen te staan creëert dit gebouw een overdekte 'hangplaats' die goed wordt gebruikt. Ook het interieur van dit gebouw is heel verrassend. Een prachtige grote leeszaal boven het overdekte plein bevat op zijn beurt weer diverse in de lucht zwevende cocons. Een soort gouden ufo's met werkplekken, studiezaaltjes en een auditorium. Mooi gedetailleerd met naar het wel lijkt genaaide dunne houten bladeren. Op afstand lijkt het een leren huid en misschien ook wel bladgoud. Het gebouw bruist van de energie en is een brok van sociale cohesie voor de buurt. Een leuke buurt. Op het plein doen we een snelle espresso bij het koffientje. Voor sommigen hard nodig want het bekende dipmomentje na de lunch begint toe te slaan. Het volgende programmaonderdeel is de South London Gallery van 6A architects. We bevinden ons inmiddels alweer in een keurig stukje Londen, waar zich achter statige, maar gewone herenhuisgevels een heel bijzondere Gallery blijkt bevinden. Diep de tuin ingebouwd zijn de architecten erin geslaagd om een sequens van ruimtes te maken op een relatief klein oppervlak. De achterste ruimtes (bereikbaar via de tuin) zijn helaas niet te betreden, maar de rest is

verrassend en intiem. Een tuin, diverse ruimtes, een café, een boekwinkel lopen voor je gevoel naadloos in elkaar over. De exposities zijn een stuk vager, maar daar komen we dan ook niet echt voor. De setting is ontspannen en iedereen drentelt een beetje door het complex heen. Het café doet goede zaken met de aeta leden.

Breeam, beetje vreemd en dansen

Rens Schulze

Het Learning Center Maudsley Hospital ligt als een vrijstaand gebouw tussen andere, oudere, hospitaalgebouwen in.

Je komt het gebouw binnen aan de zijkant via een voetpad dat licht omhoog gaat. Het gebouw is bedoeld als opleidingcentrum voor personeel, en net opgeleverd. De architect is aanwezig om een toelichting te geven. De voorbereidingstijd voor het ontwerp heeft bijna een jaar geduurd. Hij is o.a. naar Zwitserland geweest daarvoor, vertelde hij.

En dat is te zien! Het gebouw heeft een duidelijke associatie met Zwitserse architectuur. Niet alleen in uiterlijk, maar ook in het vakmanschap van het maken en het detail.

De hoofdvorm van het gebouw bestaat uit een kubus met een fraaie betonnen rastergevel. Binnen de eenvoudige hoofdvorm ontwikkelt zich een heel ruimtelijk interieur met een reeks van grotere ruimtes en buitenruimtes op verschillende niveaus, waarbij het royale trappenhuis, dat tevens als verblijfsruimte fungeert, als centrale spil van het gebouw fungeert. Van binnen is het gebouw eigenlijk nog mooier dan van buiten, door de mooie ruimtes, maar ook door het afwerkingsniveau. De architect beheerst alle aspecten van het vak, van groot tot klein, van skelet en invulling, detail en materialisering.

Daarbij is het gebouw helemaal van deze tijd, het heeft het predicaat Breaam excellent. Wat mij betreft een van de beste gebouwen van de excursie, met een heel prettig interieur.

Eveyn Grace Academy

Zaha Hadid

Ik geloof dat dit gebouw officieel uit het programma geschrapt was maar wij hebben het met een kleine groep toch nog bekeken, met een taxi. Toen we er waren wilde de taxi eigenlijk niet weggrijden, hij wilde op ons wachten en begreep niet waarom we daar wilde zijn. Ik ben geen fan van Zaha Hadid, maar deze school zat eigenlijk heel aardig in elkaar. Hij was mooi gesitueerd om een buitenruimte, met als opvallendste aspect de atletiekbaan die haaks op het gebouw er onderdoor gaat en de twee gebouwdelen bij de onderdoorgang ontsluit. De vormgeving was typisch Zaha Hadid, herkenbaar uit duizenden, toch wel een beetje vreemd in deze buurt.

Brixton Central Square

Gross Max

Voor mij was Brixton een positieve ontdekking. Ik was er nog nooit geweest en kende het alleen van de berichten over de rellen van vorig jaar. Het is een leuke en levendige multiculturele buurt, voorzover je dat op basis van 'n avond kan beoordelen. Het Brixton Central Square viel meteen op door de verzorgde vormgeving en materialisering. Het is een heel druk punt waar veel wegen bij elkaar komen waar toch een aangenaam verblijfsgebied is gerealiseerd. Vooral de grote bomen die 's avonds door spots van onder verlicht worden, leverden een heel mooi en

verrassend beeld op. Aan het plein ligt een bioscoop met club waar je 's avonds heel leuk kan dansen.

Gewoven grid

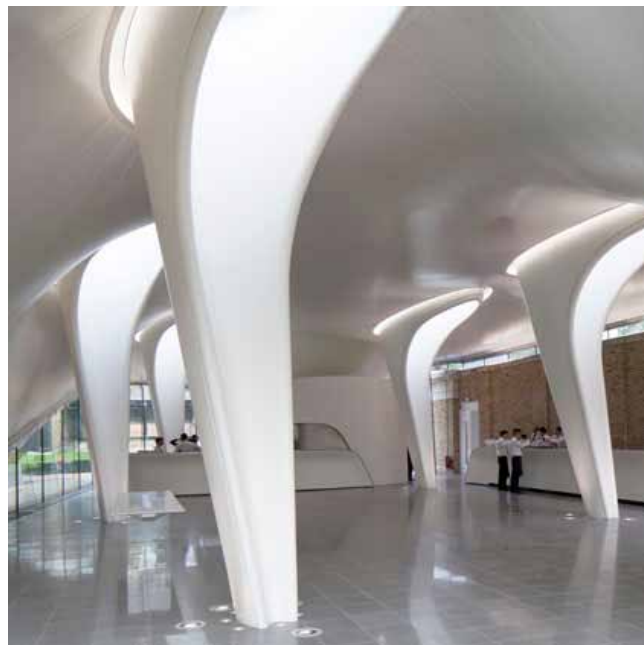
Het Serpentine Gallery Pavilion lijkt opgebouwd uit een modulair systeem van staal. De basis bestaat uit kubussen die als trap dienen of waar je op kunt zitten. De structuur eindigt open waardoor het transparant wordt en als in wolken in de lucht overgaat. Glas zorgt voor beloopbaarheid en perspex cirkels vormen een dak en zijn als bogen door het grid gewoven. Er is een interieur met een bar en meerdere exterieurs waardoor bezoekers van het Hyde Park het paviljoen op allerlei manieren in gebruik kunnen nemen. Sou Fujimoto speelt met de combinatie van cultuur en natuur, zoals ook in zijn fantastische boomhut in Tokio.

De tentvormige uitbreiding van de Serpentine Sackler Gallery van Zaha Hadid is in sterk contrast met de neoklassieke architectuur van de Gallery. Het paviljoen is gemaakt met een nieuw ontwikkeld glasfiber textiel. Wij hebben het paviljoen alleen over een hek vanaf de buitenkant kunnen bekijken. Hieronder meer over het concept en de constructie.

Located five minutes walk from the main gallery building in London's Kensington Gardens, the Serpentine Sackler Gallery opened earlier this week. Exhibition spaces occupy a renovated nineteenth century munitions store, while the restaurant is housed in a new structure that curves out from one side.

"The idea here was to use a new material – a tensile structure – and to look at domes and a shell structure to achieve a lightweight

contemporary project," said Zaha Hadid at the launch.

Built from a glass-fibre textile, the new tensile structure forms a free-flowing white canopy that is supported by five tapered steel

columns and outlined by a frameless glass wall.

Describing the contrast between the new and old structures, she said: "We don't look forward by looking backwards. It is necessary sometimes to be able to match and be adjacent to historic buildings. The idea here was to really prove that you can have these two worlds, which are the new and the old, and then the garden and the park together in a seamless way."

"This structure is meant to be a very contemporary light touch that leaves the existing structure autonomous," added senior designer Patrick Schumacher. "I think we have achieved the acuity of space and structure, of sculptural elegance, lightness and transparency."

Op de plek van de St Paul's cathedral hebben twee houten kerken (604/962) en een stenen kerk (Normandiers / 1300) gestaan. Na de Grote Brand

van 1666 kreeg Christopher Wren de opdracht om de eerste protestante kathedraal van Groot -Brittannië te ontwerpen. De koepel vertoont overeenkomsten met de St. Pieter in Rome en is 111 meter hoog. Het hoogaltaar is gemaakt van Italiaans marmer.

Het gebied in de omgeving van de St.Paul's is onlangs geherstructureerd. Vanuit het nieuwe, door Jean Nouvel ontworpen, winkelcentrum is een zichtlijn vrijgehouden op de St. Paul's.

Space and Place in the City

After the Luftwaffe had cleared the ground around, planners wanted a square to face the apse of St Paul's, but the City permitted the classical curve of New Change Buildings. Now Nouvel has replaced it with an edgy building structured around four narrow passages. The solution is inventive

and contextual – the view up Watling Street reveals Nouvel’s measured nod to the rooflines of the cathedral and cathedral school and, looking down Cheapside, Nouvel manages to highlight the beauty of the spire of St Mary-Le-Bow.

There is a lot of space in this place – 20,400 square metres of retail space on three levels and 30,700 square metres of office space on five floors above. The shops, open seven days a week, offer vitality to the City and a convenient enclave for consumers in a hurry, Monday to Friday. For tourists it offers sheltered respite all of the time. Commercially, a new shopping centre located between Tate Modern, the Millennium Bridge, St Paul’s, the Barbican and Bank has to be a winner.

Facing St Paul’s the block is sliced, as if by a butcher’s knife, to open up and mark its centre. Over the road is the area formerly known as The Shambles – the meat market – which finds its echo in Jamie Oliver’s restaurant, announced with meat carcasses in Watling Street. The City’s chief planner, Peter Rees, has said of One New Change, ‘This isn’t a shopping mall. This is the City’s high street reborn’. He is right because, as well as the three levels of inner galleries, three street edges are alive, with Bread Street their servant. It is smart and classless. What the Royal Exchange did for the bonused, One New Change will do nicely for the salaried. Directed at a mixed community of cafe gossipers, office workers, shoppers and tourists, this project serves the contemporary city centre of the carless youth and elderly, while the family passes through as tourists.

En tot slot, de groep steeds meer cosy:

Het Tate bankje

Harrie van Helmond

In het gigantische Tate Modern complex kun je ook uitrusten. Hiertoe hebben Herzog & De Meuron een m.i. gekmakend idee gerealiseerd. Een houten zitbank is hard, of het nu eikenhout is, zoals in dit geval, of balsa, dat maakt voor de bips niet uit. Is niet erg, ook een harde bank in een museum is een weldaad, de gifstoffen in de vermoeide ledematen trekken net zo hard weg als je zit op een harde bank als op een zachte. Denk ik. Een houten bank moest er komen en die is er gekomen. Denk even terug naar een van hun eerste projecten: de woningbouw in Bazel op die afgesloten binnenhof, gevels geheel in eikenhout gemaakt, alles volkomen volgens het handboek timmerman. Nee, dan hier, dat handboek is vernietigd, ausradiert zou de Zwitsduitser zeggen. Zoals het een hedendaags architect betaamt, wordt van nul af gedacht. Wat willen we: een strakke bank van eiken. Is dat voldoende, qua opdracht aan ons zelf? Neuh.... Wat dan nog meer? Het zitvlak moet lekker veren, doorbuigen. Niet moeilijk: niet laten voldoen aan doorbuigingseisen, wel aan sterkte-eisen natuurlijk, we zijn niet gek. Ja maar dan krijg je gewoon een bank met een dunne verende zitting. Nah und? Dat ziet er zo gewoon uit! OK, dan gaan we iets nieuws uitvinden: hard hout zacht maken. We laten de trekzône in stand (anders stort de bank in als hij bezeten wordt) en de drukzône maken we flexibel. Sinds de uitvinding van de CNC machine is dat simpel, je laat haaks over de plank zaagsneden frezen en de hele

drukkzone is naar de Filistijnen. Dat leed verzacht je door de groeven te vullen met kunststof. En daar zit dus de kneep. Samen met de sterkte van de onderste 10mm hout is het composiet van hout/kunststof in de drukkzone voldoende om de plank te laten veren, alsof hij gewoon dun was. Tadah!!!!

Kijk eens: een dikke eiken plank die toch lekker veert en er gedesigned uitziet. Daar kun je bij deze jongens om komen: een omweg.

In elk museum van klasse mag de architect ook de bankjes ontwerpen. Ben je opgeleid van Stoel tot Stad, of ben je alles kunnend, dan is het bankje je handtekening onder het museumontwerp. Hier wordt een bankje gebruikt om mechanica te adstrueren, dat heet m.i. tektonisch ontwerpen en daarmee is het een klassiek ontwerp!

Beste London excursiegangers,
bedankt voor alle positieve reacties.

Het was voor mij een interessante, leerzame maar ook enerverende ervaring. Ik heb me niet gerealiseerd toen ik er aan begon wat het betekende. Dankzij de samenwerking met Mikel en Joke is het toch tot een relatief goed einde gekomen. Ik heb 4 jaar min of meer in London gewoond en daar gestudeerd, nog een paar maanden bij Zaha gewerkt in haar begintijd, bij haar thuis, tv aan en constant bezoek. Daarna ben ik er regelmatig blijven komen. Ik vond dat ik toch minstens een keer een excursie zou moeten organiseren, niet in het minst om ook zelf wat meer te weten te komen. Je ziet de stad veranderen, maar vooral in Engeland blijft veel ook hetzelfde zoals de eindeloze straten met rijtjeshuizen die je in alle stadsdelen m.u.v. de city vindt: 2, 3 soms 4 bouwlagen, vaak een souterrain al dan niet met voortuintje, erker, bij voorkeur wat klassieke decoraties. Vooral de laatste jaren verrijen torens en appartementen als paddenstoelen uit de grond. Afstanden zijn groot; ook bij bezoeken moet ik me steeds realiseren dat je meestal maar twee dingen op een dag kunt doen. Het openbaar vervoer maakt de netwerken, een plek komt dichterbij als het aan een goede verbinding ligt. Ook in dat opzicht hebben de Olympische Spelen de stad veranderd met de nieuwe overgroundlijnen. London is een stad die met z'n boroughs in stukken uiteenvalt, met grote gaten en rafelranden waar nieuwe dingen kunnen ontstaan. De jonge mensen worden de stad uitgeduwd omdat het midden te duur wordt. In Amsterdam is dat onaffe bijna verdwenen.

In London zijn veel interessante gebouwen, maar we hebben vooral geprobeerd de stad te laten zien, dat gaat lopend en met het openbaar vervoer beter dan in een eigen bus. En we wilden de verhalen horen van de mensen die aan de stad werken.

Ik stuur nog een link naar artikel over Zaha Hadid dat een goed beeld geeft en een artikel over London van Irene Scalbert, hij liep vrijdag middag even met ons mee.

Verder wat foto's:

zondag zag ik met openhouse o.a. een klein gemeentelijke sociale woningbouw invulprojectje, van de gemeentelijke architecten (London Borough of Islington), dit is nu niet meer haalbaar, een huis van Adjaye.

Op mijn laatste dag heb ik een stuk van de wandeling door Leyton Highstreet gemaakt die we eerst met de groep zouden maken. Goed dat we dat niet gedaan hebben maar ik heb er een leuke ochtend aan gehad en kwam uit bij de andere kant van de Hackney Marshes, de voetbalvelden vanwaar je het Stanton Williams paviljoen alleen met veel moeite kon zien. verder nog een gebouw bijna klaar dat Irene me liet zien voor de LSE. (London heeft ruim 10 x zoveel inwoners als Amsterdam (800.000) maar is minder dan 10 x zo groot (1579km²) als Amsterdam (219 km² incl water), hangt een beetje af van hoe je het meet.

Marian van der Waals

AA Files
Architectural Association
36 Bedford Square
London WC1N 3LS
t +44 (0)20 7887 4900
f +44 (0)20 7424 4776
aa@school.ac.uk

Publisher
The Architectural Association

Editorial Board
Mark Cousins
George I. Legendre
Joanna Merwood-Salisbury
Irisée Scalbert

Brett Steele
Martina Stierli

Editor
Thomas Weaver

AA Publications Editor
Pamela Johnston

Editorial Assistant
Clare Barrett

Design
John Morgan studio

No 66, 2013 Contents
© Architectural Association
and the Authors

ISBN 9781 907996 02 3
ISBN 9781 907996 02 3

Printed in England
by Purperrint Group

AA Files is published twice a year
Subscription for two issues
(including postage & packing)
UK £32 (students £27)
Overseas £31 (students £26)
Single issues £10
(plus postage & packing)
Back issues are available

aa@school.ac.uk/aafiles

The contents of **AA Files** are derived from the activities of the Architectural Association School of Architecture. Founded in 1847, the AA is the UK's only independent school of architecture, offering undergraduate, postgraduate and research degrees in architecture and related fields. In addition, the Architectural Association is an international membership organisation, open to anyone with an interest in architecture.

For Further Information Visit
aa@school.ac.uk
or contact the Administrations Office
AA School of Architecture
36 Bedford Square
London WC1N 3LS

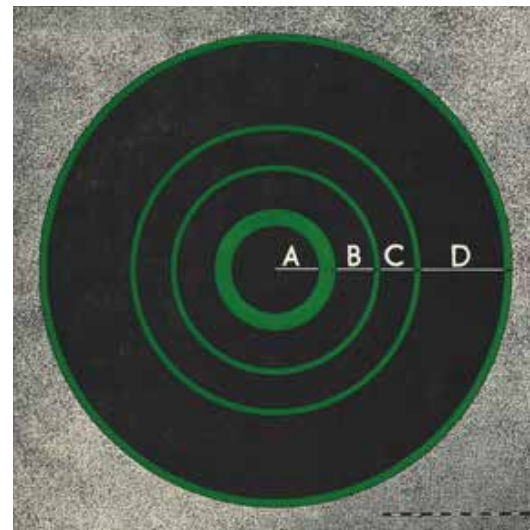
The Architectural Association (Inc)
is a Registered (Educational) Charity No 31083
and a Company limited by guarantee
Registered in England No 071492
Registered office as above

AA Members can access a black and white and/or larger print version of specific printed items through the AA website (aa@school.ac.uk) or by contacting the AA Membership Office (membership@aa@school.ac.uk/+44 (0)20 7887 4076). For the audio infoline, please call +44 (0)20 7887 4111.

A Note on the Display Initials
Add description here

London After the Green Belt

Irisée Scalbert

Unlike many other cities in Europe, London lacks the common attributes of a large city. Its centre, for example, shows few outward signs of density – no closely packed urban blocks, no streets gasping for a view of the sky – and its identity lies not in squares, streets and yards but in a network of often interconnecting parks and gardens. These and the many other open spaces are often difficult to categorise. Where the land is not paved or covered in tarmac and where species are not groomed and domesticated nature grows wherever it can and in whatever ways it desires.

Steen Eiler Rasmussen claimed that Londoners felt a more primitive relation to nature than other Europeans. ‘They walk’, he wrote in 1934, ‘in the high grass when they escape from the streets. They not only see but feel the forms of the land when they wearily plod up the hill.’ For Rasmussen, Hampstead Heath was a touchstone for the way in which nature should be preserved, having been pieced together and managed not for the sake of plants but for people. Only on the Heath, Rasmussen argued, could Londoners find what he called ‘human nature’.

However ambivalent, this expression touches on a fundamental characteristic of London’s open spaces – namely that here humans and other species share a greater intimacy with nature than in any other large European city. This fact is neatly underscored by RSR Fitter in his pioneering 1945 study, *London’s Natural History*. Rather than discussing the flora and fauna according to the order established by biological classifications and taxonomies, Fitter’s book presented the natural history of London through the context of its human history, from Roman times to the modern period. In it, Fitter described how animals and plants were displaced, changed, moved and removed, introduced, dispersed, conserved, lost or forgotten by humans. Significantly, he also showed how non-human species adapted to circumstances induced by humans: buildings, gardens and parks, quarries, water supply, refuse disposal, smoke, sport, food production and even war.

The handsome plates in the book offer a wartime portrait of London that remains surprisingly current – a city as a melting pot not only of races but of species. Fitter also described what was so common as to be overlooked – for instance, the spiders and mice that live in most London houses – and through them drew attention to the presence of nature in the very heart of the city. But the greatest surprises in the book relate to sites overlooked by humans, from a disused sandpit colonised by sand-martins to the ruins of a bombed church invaded by rosebay willow-herb and Canadian fleabane.

Above, opposite and overleaf: photographic plates from RSR Fitter, *London’s Natural History*, 1945

In this sense, long before Bruno Latour published *We Have Never Been Modern* in 1991, Fitter was offering an account of a city (then the largest in the world) in which the non-human and the human – nature and the social sphere – were created together and were mutually dependent. Though not understood as such at the time, Fitter’s field was actually that of urban ecology, a subject that was only properly recognised as a discipline in the 1970s, when a number of cities, notably in West Germany, started to develop nature conservation programmes. Among the first of these was West Berlin, which in 1979 carried out a comprehensive mapping of all of the city’s biotopes. In a kind of reversal of Robinson Crusoe, who builds a fence to enclose what could be saved of civilisation, the city responded to its island condition within East Germany by looking to encompass nature within the confines of its own urban boundary.

The architect OM Ungers had formulated the concept of a green archipelago for West Berlin just one year earlier, a fact that is unlikely to be mere coincidence. In his proposal, built enclaves – in effect quasi-islands – were dispersed across a ‘green lagoon’, forming an extensive zone of nature that accommodated parks, gardens and allotments, sports and recreational facilities, mobile homes and amusement parks as well as agriculture. Taken as a whole, these elements constituted a ‘natural grid’, offering ‘a new type of town in which the main interest is the employment of leisure time’. In this archipelago, islands and lagoon, city and country, culture and nature were reunited.

An English programme of nature conservation similar to West Berlin’s was initiated just a few years later, in 1982, by David Goode, the senior ecologist in the Greater London Council (GLC). With the help of aerial photographs, over 1,500 sites covering some 20 per cent of the London area were surveyed and graded according to their site-specific or city-wide ecologies. Focusing largely on quarries, railway sidings, reservoirs, etc, the audited sites were of the kind originally analysed by Fitter, and collectively constituted the foundation of a new sensibility relating to urban open spaces. By the early 1990s, Goode’s team, renamed the London Ecology Unit after the abolition of the GLC, published a nature conservation handbook for most of the capital’s boroughs. Each included maps, and in addition to parks (which are often relatively sterile from the point of view of ecology) identified those areas that both hosted wildlife and facilitated its movement across the city.

The work of the London Ecology Unit was remarkable in its scope and detail, and continued right up to the publication of

Mayor Ken Livingstone’s *Biodiversity Strategy* in 2002. At that point, for lack of political support, the unit was disbanded; although its findings were absorbed into the Geographic Information Systems data available to planners working for the Greater London Authority (GLA), and they remain significant in so far as ecology continues to provide, both practically and intellectually, the environmental norm in matters of nature and pollution.

For Goode, ‘the most important single document’ that helped to foreground urban ecology and make conservation a matter of public policy was WG (‘Bunny’) Teagle’s *The Endless Village* (1978), a small publication that established a bridge between natural history and nature conservation in cities. The area under study in *The Endless Village* was not London but an urbanised region of the West Midlands, and the publication drew attention to the way in which expanding industry had competed for land with woodlands, marshes and quarries right from the outset of the industrial revolution. By the 1970s, however, much of this industry was derelict, resulting in a semi-wild landscape, where only poor fragments of the original pattern could be seen, ‘as in a damaged mosaic pavement revealed by excavation’. These pre-industrial *teseras* took the form of heath bogs, marshes and woods.

The originality of *The Endless Village* lay in its comparison of built and natural settings. Teagle argued that natural history was no less worthy of protection than architectural history – than a Jacobean mansion, say, or a Telford bridge. He also noted that derelict industrial settings were of considerable natural interest, providing rich wildlife habitats. These urban wastelands had a picturesque beauty of their own, their scars healed by natural growth. A few black-and-white photographs illustrate Teagle’s point. What seem at first to be ragged scrub and shapeless pools are revealed, on a second glance, to have a uniqueness derived from unintentional human intervention. Through these exemplars, Teagle appeared to appreciate as great a sense of mystery and poetry in the combined history of nature and human industry as there was in either of these histories individually.

Today the type of urban wasteland studied by Teagle conjures images that seem almost banal, of the *terrains vagues* that provided the backdrops to films by Wim Wenders and Andrei Tarkovsky, of power cables leaping across a characterless grassland, or of literary explorers like Iain Sinclair scouring a landscape without qualities. But the questions posed by these environments continue to be relevant because they form the basis for an understanding of open spaces, their relationship to the city and ultimately the conception of the city itself. The example of London, with its ‘human nature’, has much to offer in this respect, all the more so because in recent years a concerted effort has been made to supplement nature conservation in open spaces with a new approach to the human presence within them.

In 2002, just as a statutory biodiversity strategy for London was being adopted, there was a growing sense that the enthusiasm for nature conservation had led to the neglect of humans. Tellingly, at the very moment when the London Ecology Unit was being disbanded, the Architecture and Urbanism Unit was created under the leadership of Richard Rogers. In the context of a city as populous as London, urban ecology seemed not human enough. The maps in the borough conservation handbooks described species and habitats in open spaces, but despite the relatively recent inauguration of a mayor well-known for his love of news and other

indigenous amphibians, these appeared to have neither a form nor a purpose that could be readily conveyed to the public.

The concept that bound together the constellation of sites sur-

veyed by the London Ecology Unit was that of ‘areas of deficiency’. Adopted from the world of planning, this term had been routinely employed to ensure the even distribution of playing fields, public parks and allotments. What the London Ecology Unit did was to apply it in terms of an access to nature. The aim was for every locality in London to be within a maximum distance of 1km from a place of nature conservation. If this was not possible it was deemed to be an area of deficiency, needing to be made good by improving access – for example, with a bridge over a railway or with the upgrading of a site that previously held little value for wildlife. The objective human need for an access to nature was not so easily demonstrated, nor was the distance beyond which the provision became deficient, but the conclusions of the unit nonetheless became statutory.

Collated together, the open spaces in the inventory amounted to a significant area of London, but they did not cohere into a pattern that could be recognised and planned for. This lacuna was made good with the Architecture and Urbanism Unit’s invention of the East London Green Grid, described by Rogers as ‘peopled landscapes’. The idea slowly gained ground, and in 2006 was formalised with the publication of the *East London Green Grid Primer*. Its departure from the work of the London Ecology Unit is not

Overleaf: East London Green Grid, 2002
Design for London, GLA
Drawing by Lev Kerimov (median section only)

immediately apparent. From it, the *Primer* adopted the concept of deficiency in access to nature, the notion of a grid further suggesting the promise of a guaranteed even distribution. Where it did differ, however, was that this was underpinned by a design. More than a constellation of discrete sites, the Green Grid brought the totality of open spaces in East London into a single unified figure. Sites that until then had been meaningful only within the limited range of their locality – the quarries, reservoirs, bomb sites and neglected gardens first surveyed by Fitter – became part of a London-wide network. They became part of plan that reached, from west to east, from the Lea Valley and its reservoirs to the Ingebourne Valley and Rainham Marshes (inside the bend of the river) and, south of the Thames, from Greenwich Park along the South East London Green Chain to the river Darent. For the ecologist it created links between otherwise isolated habitats. For the hydrologist it helped regulate the flows of water through the landscape. And for the architect it suggested by its connections an invitation to walk and to cycle, and brought closer together – or back together – people and landscape.

In the heydays of ecology in the 1980s and 1990s, nature conservation was seen to have value in itself. If it accommodated humans at all, it was on the plane made familiar by David Attenborough – that of education and wonderment. Having successfully made the case for wildlife and biodiversity, ecologists then struggled to articulate the human uses of nature. The London Ecology Unit argued that in the context of local sites, in particular, the experience of nature should be made integral to everyday life. However, this did not go far enough for the main instigator of the East London Green Grid, Mark Brearley, who envisaged a much wider range of uses for London's open spaces. So did Peter Beard, the lead designer for Rainham Marshes, by far the largest open space in the East London Green Grid, indeed in the whole of London, and one that is for this reason alone exemplary.

Brearley and Beard had met at the Architectural Association in

1989, when the then chairman Alvin Boyarsky invited first Beard, then Brearley and Liza Fior, to run a study in the school's First Year. They set projects in the north of England – for instance in Redcar, in areas where animals, people and machines shared a hybrid landscape – and they promoted direct observation, mapping and recording the history of particular sites. In doing so they stood out against the esoteric mood at the AA at the time, carrying forward instead the phenomenological architectural approach that prevailed at the school of architecture at Cambridge, where both Brearley and Beard had studied.

At Cambridge, Peter Salter had taught Brearley the fundamental

value of first-hand experience which he conveyed through anecdotal stories drawn from direct observation. In contrast to the symbolism that dominated architectural discussion, he described landscapes and buildings in a highly visceral way – an approach that immediately appealed to a new generation of young architects keen to extricate themselves from postmodernism and find a way back to a more grounded reality. Brearley recalls buying a copy of the Spanish magazine *Quaderns* that opened with an article by Josep Lluís Mateo titled 'Reality and Project'. As postmodernism became spent, the emerging sense of reality was deliberately and almost wilfully ordinary, so much so that the dirt and junk produced by contemporary society was offered as the basis for a new theoretical project. A photograph in *Quaderns* by Walker Evans illustrated the point. Titled *Gullage*, the close-up shot showed a roadside gutter in which the pull-rings of tin cans competed with dirt for a lack of attention. Also in the same issue Hans Kollhoff (who had participated in the Green Archipelago project with Ungers) discussed the wastelands of Berlin with Wim Wenders. The most attractive parts of the city, Wenders argued, were the wild areas crossed by dirt paths and frequented by mice and rabbits: the value of a city was in direct proportion to the possibility of gaps in the planning system.

Stimulated by this emerging sensibility, Brearley's early work entailed observation and documentation. Starting in the early 1990s, he worked his way from North London, where he lived, progressively eastwards, first to the Lea Valley, then along the River Thames and beyond. The river economy was more active at that time than it is today. Goods facilities, marshalling yards, depots, factories and vehicle parks remained in use, though many were in the process of being dismantled. To Brearley, these places were consistent with the realism promoted in *Quaderns*, and the same trend, it seemed, had taken root in London. For example, Tony Fretton, who had joined the staff of the AA in the same year as Brearley, was similarly drawn to edgy, grimy urban places, and Peter St John, with whom Brearley later taught at the University of North London, likewise developed an interest in the neglected places that hosted ordinary experience.

For Brearley, however, this sensibility was less a vehicle for an architectural aesthetic, and more a means to open up a large geographical area for study. The method also differed. In the first instance it demanded a great deal of walking and recording. Each place was carefully documented, contacts were made with local people, photographs (more documentary than aesthetic) were taken, and maps that had been traced at the British Library (the Ordnance Survey charged fees that were scarcely affordable to a young architect) were spliced and written over during walks. In addition, new maps were drawn, seeking a coherent understanding of precisely the geographical area that was to correspond to the East London Green Grid.

There was also a propositional side to this documentation. While at Cambridge, Brearley had come under the influence of the New Left, notably Raphael Samuel, Colin Ward (whose columns in the *New Statesman* he collected) and Raymond Williams. He singles out as particularly important the essay 'Culture is Ordinary', in which Williams argues that there is no culture in a special sense, no 'cultivated' people; instead, culture engages everyone in an active debate through which common meanings 'write themselves into the land' (a belief that resonated with the teaching of Beard, Brearley and Fior at the AA).¹

At the same time Brearley also became involved with pressure groups, notably with Newham Friends of the Earth and the Socialist

Environment and Resources Association, at precisely that moment in the early 1990s when issues of social equity and an emerging concern with sustainability came together in a green-red moment. This in turn led him to the more vulnerable sites of the city, to sites of industry and to green spaces, both of which were coming under increasing pressure from development. Representation to councils and to government were also initiated. By 1994, when Brearley and Julian Lewis came together to found the architecture practice East, this work had become more propositional in nature. Their first large-scale project, River Places, was a bold plan for a pleasure garden on both sides of the lower Thames at Rainham and Dartford. It is a tribute to their commitment that 17 years on they remain closely involved with these places, notably with Rainham and the adjoining marshes.

In 2000 the city was the main topic of discussion among architects. But the feeling at East was that these discussions had little or no impact on the actual course of events. Faced with this apparent reality, a member of the practice, Marianne Christiansen, obtained a small research grant from the RIBA to build a website drawing attention to London's future. Two years later East produced not a website but a witty pamphlet, *Picnics in the Green Belt*. In hindsight it can be regarded as a seminal document, and a declaration of intent for the East London Green Grid. Rhetorical in tone, it refers to the Green Belt as a 'great conceptual space without density' – so conceptual that it could neither be reached nor used.

First mooted at the beginning of the twentieth century, fought for by Raymond Unwin, passed into law in 1938, the Green Belt – a five-mile-deep ring around London – was intended to limit the growth of the capital while meeting the needs for recreation which the centre of the city could no longer satisfy. It recognised, in its author Patrick Abercrombie's words, 'the value of keeping open large tracts of land for the visual solace of man'. All open spaces were to be surveyed and every available inch of them safeguarded. Six years later, Abercrombie's Greater London Plan of 1944 acknowledged that 'little has, so far, been done to knit the whole together into a continuous system by footpaths, park strips, riverside walks, bridle-ways and green lanes',² and proposed the creation of a park system providing for various types of use. The Greater London Plan thus anticipated the survey of the London Ecology Unit and key aspects of the Green Grid.

The immediate context for *Picnics in the Green Belt* was Rogers' 1999 polemical report, *Towards an Urban Renaissance*, which drew attention to the fact that London was running out of space. But no one, however, seemed ready to discuss the potential represented by the countryside and the Green Belt. In response, *Picnics* called for the re-examination of the Green Belt and its human potential. It argued that the compact city described by Rogers had to find a complement in 'spaces of slackness, wildness and escape' – spaces like Rainham Marshes, which Brearley had been exploring in the 1990s. Moreover, the Green Belt was an integral part of the city: the distinction between city and countryside needed to be relaxed and a dialogue between them initiated – a task that Fitter in *London's Natural History* had pioneered in his own way. In a tongue-in-cheek reference to Rogers' programme, the pamphlet concluded, 'The countryside can assist an urban renaissance; and the city can assist a rural renaissance'.

For East, achieving this would require the 1.2 million acres of the Green Belt to be re-evaluated with due regard for specifics. Every type of use was to be considered: recreation, agriculture, residential, industry and leisure. But use provision was not all. Indebted

to Colin Ward's anarchist arcadia, *Picnics* was an exhortation to exercise 'Green Belt rights': public rights-of-way, rights to roam, rights to common land, rights to permitted development. As a consequence, the Green Belt was envisaged as an enormous common where the activities of both individuals and collectives could be spontaneous, experimental and daring. It was to be London's back garden, a welcoming place embracing each and everyone's fantasy, a vast territorial bricolage.

Picnics in the Green Belt was printed but never distributed. However, the momentum it generated was maintained by Brearley when he left East in 2001 to join the GLA's newly created Architecture and Urbanism Unit. The conscious ambition behind the move was to

find the means to push forward an agenda that up until then had been pursued only in ad-hoc ways. The new mayor's radical urban planning initiatives and the influence enjoyed by Rogers within the GLA seemed to offer an ideal context. Rogers had launched the mayor's '100 Public Spaces Project' – an initiative that emulated Barcelona's commitment to the creation of public spaces during the 1990s. With the support of Jamie Dean, who from the beginning coordinated the Green Grid project, Brearley introduced a green component that progressively gained acceptance within the Architecture and Urbanism Unit.

The provision of green space in London had long been popular with the public. Moreover, precedents for its implementation could easily be found – for example, the concept of the South East London Green Chain dated from the 1970s, while the potential of the Lea Valley had been recognised by Abercrombie as early as the 1930s.

Indeed, the idea of a regional park for London goes back even earlier, to Unwin's Green Girdle of 1929 – a ring formed by the Chilterns and the North Downs connected to the centre of London by the radiating spokes of its valleys. More recently, plans for the development of the Thames Gateway – so called because it was envisaged to serve as a future gateway to London from mainland Europe – had been under consideration since the mid 1980s. Twenty years later, with central government losing patience with the GLA, the Architecture and Urbanism Unit took up the earlier idea of a 'Thames Gateway Green Grid' (coined by an anonymous civil servant), and renamed it the East London Green Grid. Immediately budgets were unlocked and a process of exploration and mapping began. The resulting data was pulled together into a single 100MB Adobe Illustrator file that became the basis for the maps included in the *Green Grid Primer* and for all subsequent work on the Green Grid. East London was divided into six distinct areas, each assigned a consultant (usually an architect)¹³ providing support in discussions with local stakeholders. The Architecture and Urbanism Unit (renamed Design Group for London in 2008 and led first by Peter Bishop and then two years later by Brearley),¹⁴ thereby established a framework that sought to balance top-down and bottom-up initiatives in the planning of London's open spaces.

The architectural career of Peter Beard, the lead consultant on Rainham Marshes, followed a parallel trajectory to Brearley's. In 1999 he assisted Peter Salter on a project in Japan, and five years later worked alongside Florian Beigel on two competitions for large landscape masterplans near Leipzig and in Berlin. His interest in

place – which broadly connected with Brearley's – was also allied to a specific interest in landscape developed in part through his acquaintance with landscape architect James Corner, who invited him to teach at the University of Pennsylvania in the mid-1990s, and through his readings of Ian McHarg, Denis Cosgrove and others.

As the largest protected open space in London, Rainham Marshes was a crucial test case for the East London Green Grid – 4km in length, 2.5km at its widest point, it is more than twice as big as Hampstead Heath. The area was largely manmade – a result of seventeenth-century land reclamation designed to provide more grazing for sheep and exploit river access to London's markets. By the mid-nineteenth century, the railway had reached this part of the Thames, in turn prompting the spread of industry along the River Ingrebourne and through the more developed parts of Tilbury and Southend. In 1906 the War Office bought a large part of the marshes and began to use it as a rifle range. Despite this, the sheep went on grazing. In the same year, a dredging business was established to the south of the site at Coldharbour Point, and a decade later an iron-foundry was established alongside the eighteenth-century Ferry House, generating enough pollution to deter day-trippers from the city. In the 1960s, the Port of London Authority leased the central part of the site from the Ministry of Defence and filled it with dredged soil from the Thames, causing the level of the land to rise by five metres – as high above the high-water mark as the forest of yew trees that had occupied the marshes before the arrival of the Romans.

For decades, if not centuries, then, much of Rainham Marshes was overlaid with a thick crust of spoil material. As a consequence, it is a wilderness of sorts though not one typically associated with wildlife. And yet, somehow, grazing flocks, stray bullets, dredging and landfill all added to the intertidal mud of the Thames to create an ideal site for migrating birds. Bob Flindall, Regeneration Officer for Havering Council, recalls visiting the lagoons as a boy in the 1960s. The silt beds, then younger, shimmered in the light and were full of wildfowl. Few but the most intrepid people ventured into the marshes: the more faint-hearted faced a battery of deterrents – the red flags by which the military indicated their presence, the dubious types working in the nearby breakers' yards and the general air of desolation.

Since the marshes were owned by the Ministry of Defence they were not subject to Green Belt planning restrictions, and were therefore considered ripe for development in the boom years of the 1980s. Various schemes were put forward – including a proposal by the Music Corporation of America for a vast theme park – but except for a new triple carriageway along the west side of the site, and the new Channel Tunnel rail link to the north, the marshes remained intact. As the last remaining expanse of wetland in the upper Thames, Rainham Marshes was designated a Site of Special Scientific Interest in the 1980s and a Site of Metropolitan Importance for nature conservation in 2000. Development proposals continued, but ironically these now drew attention to the ecological value of the site. Seizing the moment, in 2002 the Royal Society for the Protection of Birds (RSPB), which had been looking for a site close to London, bought the eastern part of the marshes from the Ministry of Defence.

The landscape value represented by the Thames had been recognised for some time. Abercrombie described it as a great national possession, rising in a few places to a pitch of scenic grandeur. These places – Richmond and Cliveden – were upriver, west of London, but Abercrombie's Greater London Plan had also proposed

two large parks north and south of the river, just below Barking and on Erith Marshes. 'A wild park', he wrote, 'would spring up almost unaided', and it would be something quite new among London's open spaces.¹⁵ This was effectively the same prospect that Beard and his office Landroom faced 70 years later, when they were commissioned by the RSPB to explore how to make the Rainham Marshes site available to a wide public without undoing the qualities that marked it out in the first place.

The initial study was carried out in collaboration with the landscape architect Peter Latz, who had been responsible for the park at Duisburg-Nord. Beard had met Latz in 1996 on the occasion of a lecture at the AA, and later invited him to review proposals for the Duisburg site made by his Cambridge students. Then six years in the making, the park at Duisburg-Nord integrated disused furnaces, cranes and bunkers and was widely regarded as a model for dealing with post-industrial wastelands. What was *a priori* the most artificial landscape imaginable was reclaimed as nature, causing nature to appear as futuristic in places, while culture seemed regressive. It was also a place where the verb to 'wild' – initially applied to extreme forms of violence in American urban parks – came to describe softer, acceptable forms of marginal behaviour.

Similarly, for Landroom, wild nature does not start where the city ends but is integral to its dynamic. Biodiversity and ecology are inextricably bound up with the economic and social conditions of human life. JB Jackson, an American advocate of 'vernacular' or common landscape, and an early influence on both Beard and Brearley, subscribed to this view. A landscape, he argued, is not subject to natural laws: it is a synthetic, man-made space superimposed onto the land to serve a community – a point sometimes lost on environmentalists, for whom human presence in nature reserves is often a reluctant concession. As a consequence, landscaped parks tend to encourage passive enjoyment. At Rainham, however, Beard sought to rediscover a more socially active conception of landscape, consistent with Jackson's views on the American urban park.

The original feasibility study for Rainham Marshes, 'Wildspace for a World City', was carried out between 2003 and 2005. It proposed to keep the site more or less as it was, restoring the ecological balance between wildlife and livestock (which had been neglected), preserving the rifle ranges and bringing salt-water wildfowl back onto the silt lagoons. With the conservation of the marshes and the implementation of a complete network of paths, this first phase

of development is now largely complete. Development plans had envisaged a second phase leading to the increase in the number of visitors to one million per year, although this ambition presented a dilemma. On the one hand, the considerable size of the marshes and their position within the Thames Gateway suggested a themed park, a Kew Gardens of the east. On the other, similarly ambitious millennium projects were then struggling with faulty business plans and some, like the Earth Centre at Doncaster, had been forced to close. This suggested that a better strategy would be to offer minimal, incremental changes to the land. Like Hampstead Heath, Rainham Marshes consists of land parcels pieced together over several decades. What makes them natural is not just the presence of wildlife, but also – and especially – their 'as found' quality, complete with what Rasmussen called 'human nature'. This same quality, which we find still at Hampstead Heath, is the most essential source of their wildness, complexity and appeal.

Looking at the work already completed, we see considerable

discretion in Landroom's designs for the many pieces across the site – boardwalks, bridges, benches, fences, gates, finger-posts, yardmarkers or paths topped with limestone finials to allow plants to encroach along the verges. Some pieces come directly from farming catalogues, the concrete used for the bridges refers in part to the existing military and flood defence structures, and the corten steel of the signs brings to mind the nearby scrapyards. The stone benches scattered across the site have a shelf-life of thousands of years. Each consists of a massive Portland stone slab, rounded off at the edges and dropped on a bed of reclaimed concrete railway sleepers. Tom Emerson (once a teaching assistant of Beard at the AA and founder of 6a architects) nicknamed them 'soap bars'; Beard himself invokes something less soluble: churches designed by Hawksmoor, built 'with stones laid upon the mud and dust' – to use the words of Iain Sinclair.¹⁶ On the RSPB site to the east, Landroom designed classrooms using standard shipping containers sandblasted to the deep ochre red colour of rust. On the Havering site to the northwest, they created new wetlands, accessible by boardwalks linked to the path network. To the west, along the main path from Rainham's trackway to the Thames, earth embankments shelter cyclist shelters, walkers and workers on the local industrial estates from the traffic and noise on

Ferry Lane. Those areas excavated were then flooded, helping to manage the flow of water in the marshes, and were planted with reeds.

In developing these designs, Beard looked at the work of Swiss landscape

Overleaf: Michael Landy, NAME HERE, from the series Nourishment, 2002
© Michael Landy and Thomas Dane Gallery

architect Georges Descombes, whose Voie Suisse along the edge of Lake Uri created a path some 35km long that was so discreet and ephemeral as to become over time almost invisible. Like Beard, Descombes concentrated his efforts on the most ordinary aspects that are commonly brushed aside. Rather than highlighting particular things and views and interpreting them, his aim was to create situations by which a visitor might be drawn to the things themselves – an attitude he summarised as ‘I tidy things up, I reveal things, I underline certain traces which show the actual constitution of the path.’¹² Though on a different scale, the work at Rainham and on the Green Grid has much in common with Descombes’ approach.

In the great expanse of the marshes, there is little that draws the eye and adds even the smallest touch of the picturesque. The sense of remoteness so close to London, the wildness, the unbroken horizon, the enormous scale of the river (over 1km wide at this point) all add to an exhilarating experience of vacancy. The full extent of this landscape becomes clear when you reach the slight outcrop to the north of Aveley Bay and discover a view likened by Beard to a seventeenth-century Dutch painting. In the far distance, the passing trains, the pylons, the A13 and the breakers’ yards all reinforce the feeling of emptiness, and yet they also confirm that one is still surrounded by the city. But it is as one walks around the marsh, especially to the east, that the emptiness of the site is at its most affecting. Here the remains from the military are the only follies in the decidedly unpicturesque scenery – part hidden and discreet, they communicate a faint threat of violence and a sense of arrested time. The true monuments, though, are the cows – as monumental as *The Young Bull*, Paulus Potter’s celebrated life-size painting of 1647. They contribute the only bucolic note in the mournful landscape. Walking around here, one is reminded of the lake of Nemi near Rome, painted time and again by Claude Lorrain and others.

The eastern marsh has the emptiness and the stillness of a crater, though it lacks the mountains, the rushing water, the sunset and the perspective of Nemi. Instead, there is a kind of universal viewpoint and an even light illuminating the entire scene. But this plainness, or the lack of it, is in many ways peripheral. Beard prefers instead to allude to a quality of happenstance, indicating, like the word itself, the combined effect of events and circumstance. From this standpoint, there is no ultimate designer, the more so in a landscape project involving multiple owners and organisations, policy changes and a considerable time-scale. This is the basis for an aesthetic of ‘slack nature’ rooted in place and local memory, one that is supple, historical and empirical,

like the Green Grid itself.

In March 2012 the East London Green Grid was extended to become the All London Green Grid. After more than 60 years, Abercrombie’s recommendation that London’s parks be brought together in a coherent whole was to be fulfilled. Of course, by the 1940s much of London had already been built and it was too late to obtain a perfectly articulated system. But ‘it is surprising’, Abercrombie wrote, ‘how nearly it is possible to penetrate from the outer areas towards the centre.’¹³ In practice, however, the ambition to interconnect the spaces of the Green Grid remains difficult to achieve. The village of Rainham, for instance, was cut off from both the marshes and the river by the railway and industrial sheds. The marshes were further separated from the Ingerebourne

Valley to the west by industry, and this same valley was segregated from the village first by wharves and then by a giant Tesco supermarket. Landroom have since provided a path along Ferry Lane. More recently East extended this path through the old iron foundry site to the river, where they plan to rebuild the Three Crowns public house.

In addition East have prepared a detailed masterplan for the public spaces in Rainham, which is now being implemented. They described this space with a sketch model made of felt (indicating open spaces) and threaded beads (suggesting buildings) – the one forming the background to the texture of the other. The sewing metaphor seems entirely apposite with regard to the patience required in negotiating local interests, the plan in effect being realised only metre by metre. For every connection in the Green Grid through-ways must be found and tunnels and bridges must be built. Connecting things remains its essence, a multitude of local improvements together producing a recognisable pattern and creating a greater resonance.

Both of the predecessors to the Green Grid – Uthwin’s Green Girdle and Abercrombie’s Green Belt – in addition to a catchy name,

were made visible and memorable by a pattern that ensured the durability of the idea. This clarity of image is all the more necessary for the Green Grid, which is made up of an ad-hoc compilation of projects loosely connected with one another. From the seemingly random patchwork mapped by the London Ecology Unit, the tentative figure of the East London Green Grid has gradually emerged. The most visible strands are broad swathes of land – the flood plains, woods and forests that belong in the main to the Green Belt. More often, thin, cranked, jagged lines infiltrate development like cracks in the pavement. They are guided here by a stream, there by disused infrastructure, seeking to connect miscellaneous amenities. Everywhere else a more or less evenly distributed scattering of open spaces forms a constant

background to the pattern.

The resulting map offers an alternative to the traditional figure-ground plan in which figure describes all that is solid, and ground all that is air. Instead, the Green Grid encompasses all open space, everything else – namely development – being left blank. The principle is similar to that adopted by OMA in the 1987 competition for the new town of Melun-Sénart, where bands of open space indicate areas that are to be protected from development. But the Green Grid is not limited to a programme of conservation; rather, it participates in the dynamic succession of abandonment, conservation and development, of neglect, maintenance and project. Its outstanding quality resides in the extent to which it is embedded in the life-process of the city, and in its capacity to embrace Lator’s ‘nature culture’ that is becoming increasingly intensive and diverse.

As if in a miniature of the Green Grid, Fitter showed in *London’s Natural History* how animals and plants, notably weeds, infiltrate fractures in the city and settle in unlikely places. Plants are commonly divided between those that are wild and others that benefit humans. But weeds occur instead in places where the distinction between nature and culture, wildness and cultivation has broken down. They can rarely be traced to a habitat in which they are truly wild. They do best in the company of humans, in open sites where the soil has been disturbed, including fields, gardens, roadsides and wastelands. They thrive in *terrains vagues*, like drop-outs and travelers opting out from conventional society, and present to the modern eye the promise of romance and authenticity. The editor of Edward Salisbury’s standard book, *Weeds and Aliens* (1966), claimed poetically that ‘weeds, as a class, have much in common with criminals’. Charlock, shepherd’s purse and chickweed, creeping cinquefoil,

are neither urban nor rural yet wild, and followed some 30 years later with *Weeds* (2010). It is acknowledged, too, in the ‘Robinsonism’ of Patrick Keiller, in his films *London* and *Robinson in Space*, and in the peripatetic digressions of Iain Sinclair in *London Orbital* – a growing body of work that combines walking, storytelling and history.

The affinity was foretold in Fitter’s *London’s Natural History*, a landmark study in the convergence between nature and wastelands, between natural history and human history. Sites that were once *terrains vagues* lost their nondescript vagueness, became definite and manifold, and claimed a legitimate place in geography and in history. The Green Grid is a map of such sites and a first step towards their systematic reclamation on behalf of the city. It bears witness to a fast-changing relationship between nature and culture. It presumes a more human ecology – one in which humans are not merely tolerated but are a vital and necessary part – and it augurs, in both a literal and a figurative sense, a more natural city.

This article is based on interviews held in June and July 2012 with Mark Brearley, Peter Beard, David Goode, Julian Lewis, Bob Flindall, Peter Maxson (GLA) and Jeremy Schofield (Environmental Agency).

1. Steven Elder, *Kleinmans, London: the Unique City* (Cambridge, MA: MIT Press, 1981; first edition 1971), p. 337.
2. O.M. Ungers, *Rem Koolhaas, Hans Kollhoff et al., 'Cities Within the City': Proposals for the Sommerakademie for Berlin, 1970* (Internum, no. 19, June 1978).
3. Its successor, the Urban Greening team at the GLA, is responsible for the promotion of practical measures like green roofs and the planting of trees, though deprived of the scientific underpinning and political clout of its predecessor.
4. Interview with the author, June 2012.
5. W.G. Teagle, *The Endless Village* (London: Nature Conservancy Council, West Midlands Region, 1978), p. 10.
6. *East London Green Grid Primer* (London: GLA, 2006), p. 3.

7. ‘New Narrations’, *Quadrans*, no. 177, April–June 1988.
8. Raymond Williams, *Culture is Ordinary* (1999), in *Resources of Hope: Culture, Democracy, Socialism* (London: Verso, 1998).
9. Patrick Abercrombie, *Greater London Plan 1944* (London: HM Stationery Office, 1945), p. 3.
10. *Ibid.*, p. 11.
11. The original area consultants were East, Landroom, Adams & Sutherland, Wilford Watson Mann, J & L Gibbons and 3rd Studio.
12. In March 2013, for reasons that have not been made public, Design for London was dissolved and Mark Brearley left the GLA.
13. Patrick Abercrombie, *op cit*, p. 102.
14. Iain Sinclair, *Flesh Eggs and Scalp Metal* (London: Paladin, 1989), p. 57.
15. Georges Descombes, ‘Entretien avec François-Vies Morin’, *Voix Suisse, L’itinéraire Genevois: De Morosuch à Brumet* (Fribourg: Office du Livre, 1991), p. 47.
16. Patrick Abercrombie, *op cit*, p. 103.

Rainham Marshes, boardwalk by Landroom
in the ~~SS18~~ part of the site, the disused ~~SS18~~ rifle
range is in the distance, July 2012
Photo Irénée Scalbert

Rainham Marshes, in the ~~SS18~~ part of the site,
with the ~~A13~~ and Channel Tunnel
rail link in the distance, July 2012
Photo Irénée Scalbert